

Галич Артем,
доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри журналістики та видавничої справи
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ)

СВОЄРІДНІСТЬ ПОРТРЕТУВАННЯ В РОМАНІ ДЖ. ФАУЛЗА «КОЛЕКЦІОНЕР»

Портрет є одним з найважливіших художніх засобів відтворення особистості в літературі. Автор цілком вільний у створенні портретної характеристики окремої людини, що належить до певного віку, соціального стану, статі, освіти, професії, схильностям характеру й відповідно до власного задуму відображає індивідуальні та типові риси героя. Роман «Колекціонер» (англ. The Collector) — перший твір Дж. Фаулза, що одразу після друку приніс йому всесвітню славу. Твір — це історія життя молодого колекціонера метеликів Фредеріка Клегга, невизначено, некрасивого персонажа, який не вмів комунікувати з оточенням, а тому він замість метелика викрадає гарну, молоду дівчину на ім'я Міранда. У заздалегідь облаштованому ним підвалі будинку Міранда стає полонянкою і врешті гине.

Ключові слова: портрет, некропортрет, розгорнутий портрет.

Halych Artem. The peculiarity of portraying in the novel by J. Fowles “The Collector”.

Portrait is one of the most important artistic means of reproducing the personality in literature. Author is completely free to create a portrait characteristic of an individual belonging to a certain age, social status, gender, education, profession, inclinations of character, and in accordance with his own plan, reflects the individual and typical features of the hero. The novel “The Collector” is the first work by J. Fowles, which immediately brought him worldwide fame. This work is a life story of a young collector of butterflies — Frederick Clegg, an indistinct, ugly character who could not communicate with people around him, and therefore instead of a butterfly he kidnapped a beautiful young girl named Miranda. In a pre-arranged basement of his house Miranda becomes a prisoner and eventually dies.

Key words: portrait, necro portrait, detailed portrait.

Однією з малодосліджених проблем новітнього літературознавства є вивчення композиційних можливостей художньої літератури, зокрема специфіки такого її складника, як портретування, адже портрет є також суттєвим компонентом будь-якого тексту. Практично в кожному художньому творі є змалювання зовнішності й внутрішнього світу героїв. У сучасній художній прозі портретування є важливим

художнім засобом з достатньо розгалуженою системою лексики, тропів, синтаксичних фігур. Досить часто розгорнутий портрет є деконцентрованим, таким, що з окремих штрихів крок за кроком виліплює зовнішній вигляд і внутрішній світ героя. Такий портрет складається з кількох абзаців і надзвичайно рідко постає статичним, концентрованим в одному місці тексту.

У цьому зв'язку цікаво поглянути на особливості портретування у творчості відомого англійського письменника, що жив на рубежі ХХ — ХХІ століть, Джона Фаулза (анг. John Robert Fovles, 1926–2005 рр.). Освіту він здобував у Единбурзькому університеті, а після Другої світової війни в Оксфордському університеті, спеціалізуючись з німецької та французької філології. Тривалий час Дж. Фаулз викладав англійську мову в університеті французького міста Пуатьє. Згодом був викладачем гімназії на острові Спеце (Греція), а потім в Лондонському коледжі Святого Годріка. Після виходу у 1963 році роману «Коллекціонер» і успішної екранізації у 1965 році, Дж. Фаулз залишає кар'єру викладача і присвячує себе літературній творчості. Його перу належать романи «Маг» (1966), «Жінка французького лейтенанта» (1969), «Деніел Мартін» (1967), «Мантиса» (1982), «Личинка» (1985), «Кротові нори» (1998). У 2003 році з'явився перший том його щоденників, і вже після смерті — у 2006 році другий том.

Метою нашого дослідження є аналіз особливостей портретування в романі відомого англійського письменника-постмодерніста Дж. Фаулза, у творчості якого специфіка портретування досі не стала предметом уваги українських дослідників.

У його романі «Коллекціонер» переважає портрет полонянки. Спершу герой намагається непомітно спостерігати за Мірандою, яка жила поруч. Деякий час він навіть не знав її імені. Початковий портрет Міранди є досить короткий. Фредерік *«бачив її спину та довгу косу. Коса була дуже світла, шовкова, наче кокон строкарки. Вона майже сягала талії; іноді дівчина закидала її на груди, інколи на спину. Бувало, вона підбирала її догори. Лише один раз до того, як вона стала моєю гостею, я мав щастя бачити цю косу розпущеною — мені просто подих перехопило, така вона була прекрасна, неначе русалка»* [1, с. 7]. Головною деталлю портрета, побаченого очима Фредеріка Крегга є коса Міранди, якою непомітно милувався герой. Спостерігаючи за дівчиною, Фредерік досить часто порівнював її з якимось рідкісним екземпляром метеликів: *«Коли я її бачив, то почувався, немовби ловлю якийсь рідкісний екземпляр. Наприклад, жовтянку лугову. Я завжди думав про неї так — тобто словами на*

зразок «невловна», «рідкісна» і «надзвичайно вишукана» — не така які усі інші, навіть гарні» [1, с. 8].

Тривалий час герой непомітно спостерігав за Мірандою: «Вона була така гарна зі своїм світлим волоссям і сірими очима» [1, с. 9]. Тут портретну характеристику героїні доповнюють сірі очі. Одного разу Фредерік побачив Міранду з групою студентів художнього коледжу, в якому вона навчалася: «Вона була така сама, з тією самою легкою ходою; Вона завжди носила взуття без підборів і не дріботіла, як більшість дівчат. Коли вона рухалася, вона взагалі не думала про чоловіків. Як пташка» [1, с. 17]. Опис зовнішності героїні поступово розширюється. Фредерік бачить її взуття, спостерігає за легкою ходою. Згодом портрет Міранди доповнюється її вбранням: «На ній була сукня в клітинку, біло-синю, руки в неї були відкриті і засмагли, а волосся розпущене по спині» [1, с. 18]. Знову ж таки Фредерік спостерігає за волоссям дівчини, яке йому подобалося.

Спостерігаючи за дівчиною, герой щораз відзначає якусь нову портретну деталь, наприклад, її голос: «Не можу сказати, що в тому голосі було особливе. Звичайно, це був голос освіченої людини, але без отієї претензійності, вона не підлещувалася, не канючила цигарки й не вимагала, вона їх просто попросила, легко, у тому не відчувалося нічого оцього новомодного. Вона, можна сказати, говорила, як ходила» [1, с. 18]. Герою подобався голос Міранди, що також відзначається в портретній характеристиці.

Після того, як Фредерік захопив у полон дівчину, він зміг докладно роздивитися її очі: «Її очі здавалися дуже великими, не переляканими, а якимись майже гордими, наче вона вирішила нізащо не лякатись за жодних обставин» [1, с. 30]. Уже ця деталь, очі героїні, ніби передвіщає трагічний кінець життя дівчини.

А вже згодом коли Фредерік приспав дівчину хлороформом, і вона трохи оклигала, автор малює такий її портрет: «Вона була біла, трохи нудоти потрапило на її синій джемпер, виглядала не добре; але в її очах не було страху. Це було дивно. Вона просто вичікувально дивилася на мене» [1, с. 32]. Оця деталь «в її очах не було страху» визначає всю подальшу поведінку і долю героїні. Коли наступного дня Фредерік спустився до підвалу, він побачив героїню без тіні страху: «Вона стояла біля крісла. Повністю вдягнена. І вона знову стала мене роздивлятися, без тіні страху, навіть зухвало» [1, с. 33]. Коли героїня зрозуміла, що втратила свободу, її погляд став лютим і холодним, що Фредерік не зміг навіть глянути на неї: «Я хотів подивитися на її обличчя, на її чарівне волосся, на неї всю, таку милу й невеличку, але

не міг — вона дивилася просто на мене» [1, с. 34].

Під час першої розмови з полонянкою у підвалі, її зовнішність кілька разів змінювалась. Герой весь час спостерігав за її поглядом і очима: *«Весь цей час вона дивилася просто на мене. Вона мала великі ясні очі, дуже допитливі й уважні»* [1, с. 37]. Потім вираз її обличчя змінився: *«Немовби подумала про щось огидне»* [1, с. 37].

Наступний портрет героїні презентує її вбрання, зачіску, погляд. Знову таки автор у портретній характеристиці відзначає сміливий вигляд у героїні: *«Вона тепер була без синього джемпера, у темно-зеленому сарафані з шотландки, схожому на шкільну форму, під яким була розстібнута біля горла біла блузка. Її волосся було зібране ззаду в косу. Її прекрасне обличчя. У неї був такий сміливий вигляд»* [1, с. 40]. Героеві навіть привиділося, що він гладить світле розпущене волосся Міранди. Йому постійно бачився образ Міранди, він думав про її обличчя і косу, бачив її дивовижно-ясні очі.

Далі портрет Міранди доповнюється офіційним оголошенням поліції про її зникнення, яке було надруковано в газеті, що потрапила до рук Фредеріка: *«Блондинка з довгим волоссям, студентка художнього коледжу Міранда Грей, 20 років, яка минулого року виграла велику стипендію в престижному Лондонському коледжі Слейда, зникла»* [1, с. 46]. Це поліцейське повідомлення доповнює портрет Міранди згадкою про її вік, і що вона є студенткою.

З часом портрет Міранди доповнюється іншими важливими деталями, наприклад, позою: *«Вона сиділа на ліжку підібравши під себе ноги, підклавши від спини валиком ковдру»* [1, с. 48]. Коли Міранда вперше захотіла втекти, Фредерік відзначив ненависть у її зовнішності: *«В усій її зовнішності була помітна справжня ненависть»* [1, с. 51]. Герой відчуває в її погляді зневагу: *«Вона тільки подивилася на мене довгим зневажливим поглядом»* [1, с. 51]. Кілька днів Міранда не приймала їжі й сиділа в одній і тій же позі: *«Вона весь час сиділа на ліжку розвернувшись до стіни»* [1, с. 51].

Неодноразово спостерігаючи за своєю полонянкою, Фредерік постійно звертав увагу на її волосся, йому постійно хотілося доторкнутися до нього: *«Вона тепер збирала своє довге волосся синьою стрічкою, яку мені замовила купити. Її волосся завжди було прекрасне. Я ніколи не бачив прекраснішого волосся. Часто мені дуже хотілося торкнутися його. Просто погладити, відчутти, яке воно»* [1, с. 71].

У щоденнику, який веде Міранда, зафіксовано її власний автопортрет: *«Одну річ я багато разів робила цими днями.»*

Роздивлялася себе у дзеркало. Іноді я сама собі здавалася не реальною, мені раптово починало здаватися, що отут, переді мною — не мое відображення. Я маю глянути в бік. Роздивляюся своє обличчя, очі, намагаюся зрозуміти, що вони кажуть. Хто я. Чому я тут. Річ у самоті. Мені потрібно бачити якесь розумне обличчя. Будь-хто, хто був змушений сидіти в ізоляції, мене зрозуміє. Дуже химерним чином стаєш для себе реальним. Не так, як раніше. Так багато себе віддаєш звичайним людям, гамуєш у собі в звичайному житті. Я дивлюся собі в обличчя, стежу за його рухами, ніби це хтось інший. Витріщаюся на себе. Сиджу у власному товаристві. Іноді це схоже на якесь чарівне закляття, і я мушу висунути язика чи зморщити ніс, щоб зруйнувати його. Сиджу тут у повній тиші перед власним відображенням, у якомусь таємничому стані. Як у трансі» [1, с. 251–252]. Перебуваючи в ув'язненні тривалий час, для Міранди єдиним товариством було її власне відображення в дзеркалі. Так, портрет в її уяві поступово перетворювався на автопортрет, зафіксований у щоденниковому записі від 20 листопада.

Тривале перебування в полоні привело до непередбачуваних змін настрою героїні, що також відбилося в її портретній характеристиці: «Вона була жінкою. Непередбачуваною. Хвилину всміхається, а наступної хвилини вже лютує» [1, с. 64]. Останні портрети Міранди, зроблені під час смертельної хвороби, засвідчують весь трагізм її долі. Автор звертає увагу на її незвичну ходу, розчервоніле обличчя: «Вона зробила дивну річ: ступила крок уперед і на колінах поповзла до моїх ніг. Наче п'яна. Я бачив, обличчя в неї було дуже червоне; було видно, що вона плакала, що ввела себе в певний стан» [1, с. 129]. Найостанніший портрет Міранди — це некропортрет: «Вона лежала, поклавши голову набік, і це виглядало жахливо, рот її був відкритий, очі закотилися, наче вона намагалася востаннє подивитись у вікно. Я помацав: вона була холодна, хоча тіло ще не повністю озогло. . . Вона була мертва. Ну то я закрив її рот і опустив повіки» [1, с. 295].

У романі є кілька портретних характеристик Фредеріка Клегга. Перший з них подано очима його полонянки Міранди. Він є ескізним: «Ти сам не потворний, але твоє обличчя має безліч потворних звичок. Найгірша в тебе нижня губа. Вона тебе видає» [1, с. 67]. Цей опис зовнішності поглиблюється в щоденнику Міранди. Вона теж звертає увагу на очі Фредеріка: «Очі в нього навіжені. Сірі, з таким сірим розгубленим світлом» [1, с. 133]. Двічі повторене слово сірі ніби фіксує сірість і невиразність цього персонажа роману.

Полонянка поступово пригадала зовнішність цієї людини, яку

вона бачила сім днів тому, в момент захоплення: «Коли він мене зупинив, вигляд у нього був схвилюваний і безневинний. Сказав, що збив машиною собаку. Я подумала: а раптом нашого Місті? Саме такого чоловіка не станеш ні в чому підозрювати. Геть не схожий на маніяка» [1, с. 136]. Трохи оговтавшись, Міранда фіксує в щоденнику розгорнутий портрет свого мучителя, концентруючи увагу на зовнішньому вигляді, фіксуючи окремі виразні деталі. Короткі речення опису зовнішності в записах героїні ніби передають її хвилювання, тривогу, навіть невизначеність майбутнього: «У нього обличчя просто від природи, якесь ображене. Овече. Ні, жираф'яче. Такий худий, сором'язливий, незграбний жираф... Він на зріст близько метра вісімдесяти, сантиметрів на двадцять вищий за мене. Худий, тож здається ще вищим. Незграбний. Долоні, як лопати, м'ясисті, неприємного біло-рожевого кольору. Якісь не чоловічі. Адамове яблуко завелике, дуже широкі зап'ястя, величезне підборіддя, ніздрі по краях червоні. Аденоїди. У нього такі чудні інтонації неосвіченої людини, яка намагається виглядати освіченою. І щоразу не вдається. Обличчя дуже видовжене. Нудне чорне волосся. Воно жорстке, трохи хвилясте, спадає вниз. Так укладене, що й не ворухнеться. Він ходить постійно в неформальному піджаку, фланелевих штанах і краватці зі шпилькою. Навіть із запонками. Про таких людей кажуть «приємний молодий чоловік». Абсолютно ніякої статі (на вигляд). Має звичку стояти, склавши руки збоку чи завівши їх за спину, наче не знає, куди їх подіти. З повагою чекає моїх інструкцій. Риб'ячі очі. Спостерігають. І все. Без жодного виразу» [1, с. 138–139]. Міранда вчилася на художника. Вона писала непогані портрети, а тому в її щоденниковому записі від 15 жовтня детально відтворено обличчя героя, де зроблено акцент на очі і волосся Фредеріка, відзначено його зріст, незграбну постать, костюм, звички. Тут же наявні окремі спостереження психологічного характеру, зокрема відзначена неосвіченість героя, який намагається видати себе за освічену людину. Далі, у цьому ж записі Міранда відзначає, що Фредерік говорить дуже незграбно, «до всього підходить здалеку, водночас постійно виправдовується» [1, с. 139].

Міранда розуміє, що вона для нього є лише «метелик, якого він завжди мріяв зловити» [1, с. 140]. Щоб згаяти час, Міранда пробувала малювати свого мучителя: «Намагалася для ілюстрації вловити його обличчя. Але нічого не вийшло» [1, с. 141].

Фредерік у свою чергу кілька разів фотографував жертву. Міранда вважає, що він «хоче зробити мій "портрет". Потім — оті його

метелики, мабуть, вони були колись доволі красиві. Так, але зараз радше красиво оформлені, їхні бідолашні крильця розкриті під тим самим кутом. Я їм співчувала, бідолашним мертвим метеликам, моїм братам у нещасті» [1, с.145]. Порівняння з метеликами надзвичайно влучно характеризує статус жертви колекціонера.

Зовнішній вигляд Фредеріка, старомодність його вбрання не подобається Міранді, герой її просто дратує: *«Він весь такий респектабельний, завжди стрілки на штанах, чисті сорочки. Я абсолютно переконана, що він був би щасливіший, коли б носив крохмальні комірці. Такий старомодний, що далі нікуди. І він стоїть і стоїть. Він — найжасливіший столярник з усіх, кого я бачила. І весь час у нього на обличчі написано, якесь таке “вибачте, будь ласка”, і я тільки зараз починаю розуміти, що насправді така фізіономія в нього означає задоволення. Абсолютне щастя від того, що я в його владі, що він може хоч цілий день на мене витріщатись. Йому все одно, що я кажу, як почувуюся, — мої почуття для нього нічого не важать, — для нього головний той факт, що я в його руках»* [1, с.182–183]. Сутність портрета Фредеріка Міранда зафіксувала у своєму щоденнику надзвичайно точно: *«Нічого людського. Він — колекціонер. Оце в ньому міцно сидить»* [1, с.183].

Таким чином, через розгорнуті портретні характеристики головних героїв Фредеріка Клегга і Міранди показана історія нікчемної молодії людини, що викрала дівчину, зробивши з неї чергового метелика, поповнивши його колекцію. Відчуття своєї незначущості штовхнуло Фредеріка на злочин. Це чітко простежується в тих психологічних портретних характеристиках, які зробила Міранда, початкуюча художниця-портретистка у щоденникових записах. Розгорнуті деконцентровані портрети обох героїв ілюструють непримиренний конфлікт між ними, об'єктивно відображають суспільну нерівність наприкінці ХХ століття.

Література

1. Фаулз Дж. Колекціонер: роман / пер. з англ. Г. Яновської. — 2-ге вид. — Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. — 304 с.